

Antunes, C., *Globalisation in the early modern period. The economic relationship between Amsterdam and Lisbon, 1640-1705* (Dissertatie Leiden 2004, NEHA-series III; Amsterdam: Aksant, 2004, viii + 238 blz., €24,90, ISBN 90 5260 164 X).

Bestond er al zoiets als ‘globalisering’ vóór de twintigste eeuw? In hoeverre kan dit begrip enig licht werpen op economische relaties in de vroegmoderne tijd? Dit zijn de kernvragen van de dissertatie van Cátia Antunes. Ze heeft de ambitie met haar boek een bijdrage te leveren aan het debat over economische connecties tussen verschillende delen van de wereld vóór de Industriële Revolutie, dat door Immanuel Wallerstein, André Gunder Frank, Janet Abu-Lughod en anderen is aangezwengeld. De vragen die Antunes als uitgangspunt nam, zijn nogal weids geformuleerd. Om er toch een antwoord op te kunnen geven heeft ze gekozen voor een case-study van de relaties tussen twee Europese steden (Amsterdam en Lissabon) die beide als knooppunten in een uitgebreid netwerk van handelscontacten fungeerden, en wel in een periode (1640-1705) waarin beide steden zich hadden losgemaakt van de Habsburgse overheersing maar intussen met een reeks van ingrijpende militaire, politieke en diplomatieke gebeurtenissen werden geconfronteerd die hun weerslag op de onderlinge economische betrekkingen niet zouden missen. Voor de omschrijving van ‘globalisering’ heeft ze aansluiting gezocht bij de zogenaamde ‘transformationalisten’, dat wil zeggen de school van onderzoekers (o. a. David Held, Manuel Castells en Saskia Sassen) die ‘globalisering’ opvatten als een lange-termijn ontwikkeling met een nog onbepaalde uitkomst, die in de loop van de eeuwen een wisselende intensiteit, reikwijdte en snelheid vertoont, verschillende vormen aanneemt en uiteenlopende effecten sorteert. De globalisering die zich tegenwoordig ontrolt, wordt in deze visie opgevat als een wat extreme variant van een proces dat zich al vaker in de geschiedenis heeft voltrokken. Antunes wil dit ‘transformationalistische’ model van Held c. s. toetsen aan de hand van de casus Amsterdam en Lissabon en aldus vaststellen wat de voor- en nadelen ervan zijn. (29)

De case-study maakt het grootste deel van het boek uit. De kern zit in de hoofdstukken 5, 6 en 7, die aan de beschrijving en analyse van handelscontacten en investeringsstromen tussen Amsterdam en Lissabon respectievelijk de diplomatieke betrekkingen tussen de Republiek en Portugal zijn gewijd. Deze hoofdstukken zijn alle op uitgebreid onderzoek in Nederlandse en Portugese archieven gebaseerd, in het bijzonder op de fameuze notariële archieven van Amsterdam. Op basis hiervan heeft Antunes bij voorbeeld vrij nauwkeurig kunnen reconstrueren hoeveel schepen er in de periode 1640-1705 per jaar tussen Amsterdam en Lissabon voeren, welke goederen ze transporteerden, welke handelaars en geldschietters bij het verkeer waren betrokken en op welke manier deze opereerden. In het hoofdstuk over de diplomatieke relaties toont ze aan dat de ontwikkeling van de economische relaties tussen beide steden niet louter afhing van hun ‘structurele’ functie als centra in de wijdvertakte Nederlandse en Portugese handelsnetwerken binnen en buiten

Europa, maar ook werd bepaald door formele verdragen en afspraken en door het optreden van consuls en ambassadeurs, die zowel het belang van hun politieke opdrachtgevers dienden als hun zakelijk eigenbelang in het oog hielden. De Staten-Generaal bedongen langs diplomatieke weg in 1704 voor Nederlandse ondernemers exact dezelfde privileges op de Portugese markt als de Engelsen een jaar eerder hadden verkregen bij het verdrag van Methuen.

Antunes trekt uit haar onderzoek de conclusie dat het concept van 'historische globalisering' inderdaad nuttig kan zijn om complexe economische relaties in de vroegmoderne tijd te begrijpen en dat het 'transformationalistische' model de test in de weerbarstige werkelijkheid goed heeft doorstaan, zij het dat er wel enkele kanttekeningen bij kunnen worden geplaatst. Aspecten als intensiteit, uitgebreidheid of snelheid van globalisering bleken niet zo gemakkelijk op een lineaire schaal te situeren als Held cum suis meenden. Het was niet zo eenvoudig te bepalen wat nu precies 'meer' of 'minder' was, of wat onder 'hoog' of 'laag' kan worden verstaan. En er deden zich in werkelijkheid meer tegengestelde bewegingen voor dan het model veronderstelde. Maar hoe dan ook, zo besluit de auteur, dit model heeft in elk geval het voordeel dat het niet teleologisch is, dat het recht doet aan de verscheidenheid van de historische werkelijkheid en bovenal, dat het een meer uitgewerkte methodologie biedt dan andere modellen die tot nu toe zijn gepresenteerd (zoals die van Wallerstein of Frank). De vraag die bij de lezer blijft hangen is of de gekozen opzet van het onderzoek wel adequaat was om de breed geformuleerde stellingen van het model te toetsen. De gegevens in deze gedetailleerde case-study over de relaties tussen twee knooppunten in de periode 1640-1705 zijn vaak toch te fragmentarisch, te onscherp of te beperkt in ruimte en tijd om er verstrekkende conclusies aan te verbinden. Als toetsing van theses over globalisering zou het onderzoek meer overtuigend zijn geweest als het een multilateraal netwerk had betroffen, meer seriële data (bij voorbeeld prijsreeksen) had omvat en/of een langere periode had bestreken. Maar de studie kan ook heel goed zonder het voorvoegsel 'case' worden gelezen. Wat overblijft, is een vakkundige analyse van de economische en politieke betrekkingen tussen Nederland en Portugal in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Daar wisten we tot nu toe veel te weinig van.

Karel Davids

Driel, C. M. van, *Dienaar van twee heren. Het strijdbaar leven van theoloog-politicus B. D. Eerdmans (1868-1948)* (Dissertatie Leiden 2005, Theologie en geschiedenis; Kampen: Kok, 2005, 622 blz., €39,90, ISBN 90 435 1185 4).

B. D. Eerdmans (1868-1948) was sinds 1898 hoogleraar Oude Testament aan de Leidse universiteit. Hij was een modern theoloog en viel vooral op door zijn polemische zin. Zijn academische huzarenstuk was zijn kritiek op de bronnenhypothese van Graf-Kuenen-Wellhausen, de mede te Leiden ontwikkelde visie op de eerste vijf boeken van het Oude Testament. Een collega typeerde hem in 1948 als ‘een nuchtere, zelfstandige, hoofdige Hollander, ‘wiens hand tegen allen is en de hand van allen tegen hem.’ (22) Als modern theoloog gaf hij leiding aan de vrijzinnige kring en deelde hij begin twintigste eeuw de kritiek van een jongere generatie op het vroege modernisme als te optimistisch en te rationalistisch. De toenadering van de vrijzinnigheid tot de Hervormde Kerk en de orthodoxie deelde hij echter niet. De tweede in de titel genoemde heer die hij diende was de politiek. Hij was gedurende de Eerste Wereldoorlog en in de vroege jaren dertig Tweede Kamerlid voor de Liberale Unie en voor de in 1921 gevormde Vrijheidsbond, en in de jaren twintig lid van de Leidse gemeenteraad. Op politiek terrein keerde hij zich met name tegen de pacifistische en sociaal-democratische invloeden in vrijzinnig-protestantse kring.

In dit vooral beschrijvende proefschrift wordt de in vergetelheid geraakte vrijzinnig-protestantse wereld van de eerste helft van de twintigste eeuw blootgelegd en daar ligt dan ook de voornaamste verdienste. Een werkelijke biografie kon dit boek niet worden. Een archief-Eerdmans bestaat niet en behalve enkele manuscripten zijn er niet veel meer dan twee dozijn brieven van Eerdmans bewaard gebleven. Ook is het overgrote deel van de liberale partijarchieven in de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan. Maar met bekwame ijver en veel vasthoudendheid is vooral via de — ook al obscuur geworden (zie bijv. 288, noot 88) — periodieke pers van de vrijzinnig-protestanten de publicitaire arbeid van Eerdmans vrijwel geheel boven water gekomen. Met die publicaties kwam de hele vrijzinnige en soms ook de halve orthodoxe wereld van de protestanten boven water, want er was vrijwel geen opvatting in die kringen die Eerdmans ongemoeid liet.

Eerdmans maatschappelijke engagement kwam voort uit teleurstelling over de miskennis van zijn inzichten in de eerste twee decennia van zijn hoogleraarschap, met name inzake zijn bestrijding van de bronnenhypothese. ‘The lonely critic’ (115) liet daarna het publiceren op zijn vakgebied vrijwel na — tot hij als emeritus hernieuwde studiezin kreeg — en wijdde zich sindsdien aan de samenleving — en aan briden: hij werd Leids kampioen. (34) Van Driel concentreert zich sterk op de publicitaire arbeid van Eerdmans, maar plaatst die steeds in een context waarvan hij de cirkel steeds ruim trekt. Eerdmans bespeelde die hele context ook als opposant en als bestuurder. Hij was van 1904 tot 1908 voorzitter van de belangrijkste godsdienstige organisatie